

PROVINCIA GERMANICA ŘÁDU MILOSRDNÝCH BRATRŮ

**K pohybu hudebníků v českých zemích a střední Evropě
18. a 19. století**

MICHAELA FREEMANOVÁ

Kláštéry a rezidence různých mužských a ženských řádů a kongregací vždy hrály významnou roli v šíření hudební tvorby. Hudbu tu provozovali jak sami řeholníci, tak i najatí hudebníci - varhaníci, místní učitelé a další. Bylo tomu tak i v případě milosrdných bratří (Fratres Misericordiae; Fatebene Fratelli; O. S. I. de Deo) - řádu, založeného roku 1534 Juanem Ciudadem (sv. Jan z Boha) za účelem péče o nemohoucí, staré a nemocné. Brzy po otevření prvního špitálu v Granadě roku 1538 začaly vznikat další v řadě zemí Evropy, později i v zámorí.

Hospitály milosrdných bratří většinou nebyly jen na svou dobu moderně orientovanými medicinskými ústavy, nýbrž vesměs i významnými středisky hudebního života, která zažívala svůj největší rozkvět od 17. do 19. století. Soupisy členů řádu nezaznamenávají jen lékaře, lékárníky a přírodovědce, z nichž mnozí prosluli i mimo řád, nýbrž i milosrdné bratry činné literárně (kupř. Tirso de Molina) a hudebníky.

Provincia germanica řádu milosrdných bratří vznikla pravděpodobně roku 1616; na konci 18. století pokrývala většinu střední Evropy. Patřily k ní hospitály ve Valticích (zal. 1605), Vídni (1614), Štýrském Hradci (1615), Praze (1620), Neuburgu a. D. (1622), Terstu (1625), Spišském Podhradí (1650), Gorizii (1656), Bratislavě (1669), Novém Městě n. Metují (1696), dnešním Polském Těšíně (1700), Wrocławu (1712), Egeru (1726), Prostějově (1733); Temešváru (dnešní Timisoaře) (1737), Münsteru (1741), Kuksu (1743), Brně (1747); Letovicích (1750); Mnichově (1751), Linci (1757), Pápě (1757), Eisenstadtu (1760), Oradei (1760), Neustadtu in Schlesien (dnešní Prudnik, 1764), Bruchsalu (1776), Váci (1778), Deidesheimu (1779), Vizovicích (1781) a Skalici (1796). V roce 1781 Josef II. rozhodl, že *provincia germanica* bude rozdělena do dvou částí. Řádové rezidence v Mnichově, Neuburgu a. D., Mannheimu, Münsteru, Bruchsalu, Deidesheimu, Wrocławu a Neustadtu in Schlesien vytvořily bavorskou provincii. Ze zbylých hospitálů vznikla provincie rakousko-uherská, která později zahrnula i řádové domy v Lublani (zal. 1785), Pésci (1786), Zebrzydowicích (1800), Záhřebu (1804) a Pešti (1806).

Hudba hrála v životě milosrdných bratří významnou roli. Historik řádu Joannes de Deo Sobel o tom napsal ve svém nástinu dějin řádu, vydaném v češtině a němčině roku 1892 ve Vídni u příležitosti vysvěcení nové nemocnice ve Valticích: *Roku 1718 dne 1. prosince bylo usnešeno v definitorním sezení ve Valticích k návrhu tehdejšího provinciála P. Matouše Mayera, aby byl vystavěn nad sakristií trakt pro mladé bratry, vystupující z noviciátu, aby byli zvláštním lékařem vyučováni po několik hodin denně, rovněž aby byli učeni hudbě a zpěvu, aby byla provincie opatřena vzdělanými (v německé verzi: kunstverständigen - sic!) a zkušenými ošetřovateli nemocných, čímž základ položen k neustálému vzdělávání mladých řeholníků k největšímu pozhnání pro vše časy, ježto jenom*

tím způsobem mladý muž zachová si lásku a horlivost pro své povolání.

Mnozí z hudebně nadaných milosrdných bratří *provinciae germanicae* pocházeli z českých zemí; dokládají to jak katalogy členů řádu, tak Dlabáčův *Kuenstler-Lexikon* a informace, které pro něj shromáždil člen řádu, Rakušan Vincentius Kneer, lékárník a dobrý zpěvák, který v době, kdy byl převorem řádového domu ve Štýrském Hradci pečoval o vzdělání fundatistů špitálního kostela (snad i proto, že svou hudební dráhu začal jako choralista dómu sv. Štěpána ve Vídni, kde jedním z jeho spolužáků byl Joseph Haydn).

Milosrdní bratři byli řádem vysíláni z místa na místo, aby se věnovali svým řádovým povinnostem - až do Itálie, nebo jen do sousedních hospitalů. Lze se jen dohadovat, že jedna z podobných cest přivedla žáka Josepha Haydna, Floscula Tomeše, do Londýna, kde byl roku 1791 proveden jeho balet Orpheus and Eurydice. Putováním milosrdných bratří lze vysvětlit přítomnost stejných písářských rukou a cizích druhů notového papíru v různých řádových hudebních sbírkách (zde ovšem je třeba brát v úvahu i prodej a vývoz papíru a nákupy kopií v opisovačských dílnách - viz dále).

Řádové archiválie naznačují, že se hudba začala provozovat v jednotlivých hospitalích vesměs brzy poté, co vstoupily v činnost. V současné době je většina hudebních sbírek *provinciae germanicae* pokládána za ztracenou. Snad s nejvíce doklady hudebního života řádu se lze setkat v dnešní České a Slovenské republice, a v Rakousku. Avšak i zde se až na výjimky dochovala pouze torza hudebních fondů. Na rozdíl od jiných řádů se milosrdných bratří podstatně nedotkly josefínské reformy. Podstatnou roli při vytváření a uchování hudebních sbírek však hrály hmotná chudoba, živelní pohromy, reforma katolické chrámové hudby v 70. letech 19. století, politické a válečné konflikty, otázky územní a státní příslušnosti jednotlivých konventů po vzniku Československa, konfiskace církevního majetku po roce 1948. Zdá se, že jedinými doklady hudebního života milosrdných bratří ve střední Evropě jsou sbírky hospitalů v Brně (kolem 500 hudebnin), Kuksu (zhruba 900 hudebnin) a Štýrském Hradci (o něco více než 100 hudebnin), spolu s katalogy a zlomky fondů řádových domů v Praze, Novém Městě nad Metují, Valticích, Prostějově a Spišském Podhradí.

Účetní knihy milosrdných bratří zaznamenávají značné částky, vynaložené na provozování hudby, nákup a údržbu hudebních nástrojů a jejich příslušenství, na hudebniny a notový papír. Opisy hudebnin si jednotlivé řádové domy pořizovaly samy, nebo je objednávaly ve Vídni a jinde (včetně Prahy), pravděpodobně v dílnách profesionálních kopistů. Dokládají to jak typy rukopisů, tak papíru, který v případě vídeňských hudebnin pocházel z Lombardska a Benátska. Přítomnost papíru, vyrobeného ve Slezsku, Rakousku, Horních a Dolních Uhrách, jižním Německu, v Čechách a na Moravě lze vysvětlit putováním členů řádu mezi jednotlivými řádovými domy (viz výše). Totéž platí i o hudební samotné. Hudební repertoár milosrdných bratří zrcadlí územní rozsah *provinciae germanicae*. Představuje reprezentativní průřez chrámovou i světskou hudební tvorbou zemí rakouského impéria (včetně děl členů řádu a Josepha a Michaela Haydna, kteří byli milosrdným bratřím blízcí), italskou, německou a skladatelů z českých zemí. Světské kompozice se pravděpodobně prováděly i v kostelích; byly zařazovány do katalogů sbírek spolu s duchovními skladbami, označovány jako chrámový majetek, často byly opsány stejným písářem, jako duchovní hudba. Odrážív se tu dobový vkus: symfonie, právě tak jako operní předehry patřily k chrámovému repertoáru 18. a raného 19. století; totéž se snad týkalo i komorních skladeb, dochovaných v řádových fondech.

Milosrdní bratři byli jako sběratelé hudebních materiálů a výkonní hudebníci

orientováni stejně moderně, jako ve své medicínské praxi. Pokud se vydávali na nové působiště, buď hudebniny přímo brali s sebou, nebo zůstávali ve styku s významnými hudebními centry. Mnoho skladeb, které vznikly ve střední Evropě, Německu nebo Itálii, se objevilo v řádových sbírkách brzy poté, co byly napsány. Dokládají to data na obalech hudebnin, typy rukopisů i notový papír, a to jak v 18., tak i v první polovině 19. století (přestože tehdy už byl hudební život řádu ko jisté míry omezen). Z tohoto pohledu představují hospitály řádu milosrdných bratří jednu z významných křižovatek šíření hudby a pohybu hudebníků ve střední Evropě.

Prameny a literatura:

Archivalie milosrdných bratří, uložené ve Státním ústředním archivu v Praze, Moravském zemském archivu v Brně, Státním oblastním archivu v Zámrsku, knihovně hospitálu milosrdných bratří v Kuksu, Městském archivu v Bratislavě.

Hudební sbírky milosrdných bratří, uložené v Muzeu české hudby v Praze, Moravském zemském muzeu v Brně, Slovenském národném múzeu v Bratislavě.

Manuscripta Varii argumenti a variis conscripta Collecta autem per me Godefridum Joann. Dlabacz. A. D. 1798 (knihovna strahovského kláštera, sign. D D II 3).

BECKER-GLAUCH, Irmgard; *Wiederaufgefundene Kirchenmusikwerke Joseph Haydns* (in: Die Musikforschung, XVII, 1964, 413-414).

BECKER-GLAUCH, Irmgard: *Haydns Cantilena pro Adventu in D* (in: Haydn-Studien I/4, 1967, 277-280).

BECKER-GLAUCH, Irmgard: *Neue Forschungen zu Haydns Kirchenmusik* (in: Haydn-Studien II/3, 1970, 167-241).

BOGAR, Benedikt: *Milosrdní bratři*. Praha 1934.

DECKER, Viliam: *Dejiny ručnej výroby papiera na Slovensku*. Martin 1982.

DLABACZ, Gottfried Johann: *Allgemeines historisches Kuenstler-Lexikon fuer Boehmen und zum Theil auch fuer Maehren und Schlesien I.-III.* Prag 1815-1818.

EINER, Georg: *The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire*. Hilversum 1964.

FEDER, Georg: *Die Überlieferung und Verbreitung der handschriftlichen Quellen zu Haydns Werken.. (Erste Folge.)* (in: Haydn-Studien I/1, 1965).

FEDER, Georg: *Drei Publikationen zur Haydn-Forschung.* (in: Die Musikforschung, XVII, 1964, 62f.).

KOPECKÁ, Michaela: *Joseph Haydn a hudební sbírka hospitálu v Kuksu*. Materiály konference Muzikologické dialogy 1982 (Ms.)

KOPECKÁ, Michaela: *Hudební život konventů milosrdných bratří v českých zemích a na Slovensku*. Materiály mezinárodní konference Pražského jara 1984. (Ms.)

KOPECKÁ, Michaela: *Hudební život moravských konventů milosrdných bratří* (in: Morava v české hudbě, 25-28), Brno 1985.

KOPECKÁ, Michaela: *Hudební život východočeských konventů milosrdných bratří* (in: Muzikologické dialogy 1984, 193-211), Hradec Králové 1986.

LANDON, Howard C. Robbins: *Haydn: Chronicle and Works*. London-Bloomington 1976-1980.

MACINTYRE, Bruce C.: *Haydn's Doubtful and spurious Masses: An Attribution Update.* (in: Haydn-Studien V/1, 1982, 42-54).

POŠTOLKA, Milan: *Joseph Haydn a naše hudba 18. století*. Praha 1962.

- POŠTOLKA, Milan: *Two Unknown Pupils of Haydn. Two Unknown Sources*. Conference Washington (1975; p. 177-181).
- POŠTOLKA, Milan: *Mladý Joseph Haydn*. Praha 1988.
- SCHMID, Ernst F.: *Joseph Haydn und die Flötenuhr*. (in: Zeitschrift für Musikwissenschaft, XIV. Leipzig 1932).
- SCHMID, Ernst F.: *Joseph Haydn*. Kassel 1934.
- SCHUBERT, Ingrid: *Die Konventbücher der Barmherzigen Brüder in Graz als musikhistorische Quelle. Computersatz (=Aus der Mozartgasse 7)*, Graz 1988.
- SCHUBERT, Ingrid: *Archivalische Beiträge zur Musikgeschichte der Barmherzigen Brüder in Graz von der Gründung des Konvents bis 1900*. (in: Studien zur Musikwissenschaft 39, 1989, 63-129).
- SCHUBERT, Ingrid: *Musikalienbestände im Institut für Musikwissenschaft der Universität Graz. 1. Teil (=Tabulae musicae Austriacae 12)*, Wien 1992, 23-72.
- SENFELDER, Leopold: *Die Barmherzigen Brüder in Wien 1614-1914*, Wien 1914.
- SHERMAN, Charles H. - THOMAS Donley T.: *Johann Michael Haydn (1737-1806). A Chronological Thematic Catalogue of His Works*. Stuyvesant 1993.
- SOBEL, Joannes de Deo: *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných bratří*. Vídeň 1892.
- SOBEL, Joannes de Deo: *Geschichte und Festchrift der öster.-böhm. Ordensprovinz der Barmherzigen Brüder*, Wien 1892.
- SVÁTEK, Josef: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*. Sborník archivních prací XX, 3.2, zvl. příl. Praha 1970.
- TROLDA, Emilián: *Milosrdní bratři a hudba*. Cyril, LXIV. Praha 1938, 47-53.
- TROLDA, Emilián: *Milosrdní bratři a hudba. II*. Cyril, LXX. Praha 1944, 20-23. *Valtice a řád milosrdných bratří. Historie a osobnosti*. Praha 1995.
- ZUMAN, František: *České filigrány XVIII. století*, Praha 1932.
- ZUMAN, František: *České filigrány z první polovice XIX. století*. Praha 1934.
- ZUMAN, František: *Podkrkonošské papírny*. Praha 1940.
- ZUMAN, František: *Papír. Historie umění a řemesla*. Příloha čsp. Papír a celulóza, 1983.

THE PROVINCIA GERMANICA OF THE ORDER OF BROTHERS HOSPITALLERS
The Movement of Musicians in the Czech Lands and Central Europe in the 18th and 19th Centuries

MICHAELA FREEMANOVÁ

The order of the Brothers Hospitallers (Barmherzigen Brüder, Fatebene Fratelli, O.S.I.) was founded by Juan Ciudad (St. John of God) in 1538. The main mission of the Hospitallers was the care of the sick; music, however, played an important role in their life, including the education of the novices. By the end of the 18th century, the *provincia germanica* of the order covered almost the whole of Central Europe. Surviving archives of the Hospitallers, their music collections and paper used for copying music, suggest that while travelling between their various posts the members of the order were also taking their music. In this way a number of works by Austrian, Italian and German composers came to our lands, and also Czech music circulated abroad.

Translation by the author

Address: M. F., 252 82 Kamenný Přívoz, č. 274 - CZ